

El vell del mar, la seva filla i el savi dèlfic

Jesús Carruesco

A través de la imatgeria literària i artística dels grecs, dels relats i ficcions sobre la figura de llurs savis, hem descobert la complexitat d'un tipus de pensament que sempre s'escapa de definicions massa estretes. Per a nosaltres, i per a la major part dels grecs, el paradigma de la saviesa arcaica és el déu de Delfos, són també aquells Set Savis portaveus del missatge dèlfic de consciència dels propis límits i de mesura.

I tanmateix, al costat d'aquestes, d'altres figures de la mitologia i la tradició històrico-llegendària de la Grècia arcaica se'ns apareixen com a representants d'altres formes de saber, més marginals i més ambigües, sovint també més antigues, que la saviesa dèlfica. De fet, en el gran moment de codificació d'una ideologia ciutadana que és la primera meitat del s. VI a.C., Delfos actuarà com a aglutinant d'aquests sabers dispersos, establint punts de contacte —allò que, des d'una concepció estructuralista dels esquemes de pensament, podríem anomenar isotopies— entre el savi dèlfic i aquestes figures alternatives del saber arcaic.

Així, el poeta iàmbic, o el mateix Isop, en tant que arquetipus culturals —per oposició a personatges històrics—, presenten trets inequívocs de la figura mítica del *trickster*, astuts portadors de formes de saviesa popular, la paraula de blasme i la moralitat de la faula. Doncs bé, tant Arquíloc com Isop entren en un determinat moment en l'òrbita dèlfica; el segon arribarà a veure's admès —com a convidat pobre, això sí— al tradicional banquet dels Set Savis, tal com ens l'ha transmès Plutarc. De la mateixa manera, el mite de la successió de divinitats profètiques en la seu dèlfica, formulat en primer lloc per Èsquil al principi de les *Eumènides* i que gaudí de gran influència, no és, com molts han pensat, el reflex històric d'una realitat cultural, la substitució d'un antic

oracle de la Terra per l'oracle d'Apol·ló. El mite és, més aviat, un testimoni de la relació que estableix la paraula apol·línica amb una saviesa femenina i terrestre, en un esquema mítico-conceptual similar al de la història hesiòdica de Zeus empassant-se Metis, la personificació mateixa d'aquest saber, al principi del seu regnat.

Però la figura que aquí ens interessa és la del Vell del Mar, representant d'un coneixement no terrestre sinó marí, però que com la potència profètica de Gea-Temis s'ha vist fins a cert punt assimilat per la paraula justa i clarivident de l'Apol·ló de Delfos i els seus savis. En les pàgines que segueixen intentarem resseguir —sense cap pretensió d'exhaustivitat, però— els principals trets distintius d'aquest personatge mític¹, posant un èmfasi especial en els punts de contacte entre la figura mítica del savi marí i el nou tipus de savi que Tales i els seus companys representen.

La primera menció del Vell del Mar que conservem es troba en un vers homèric de caràcter formular: Tetis, la Nereïda de peus de plata, mare d'Aquil·les, se'ns presenta com a filla del Vell del Mar (ἀργυρόπεζα θέτις θυγάτηρ ἄλιου γέροντος²). Una primera observació important s'imposa, més important encara pel caràcter tradicional que representa el fet de tractar-se d'una denominació formular: la del vell marí no és una figura aïllada, sinó que està en estreta relació amb la seva filla, que com a tal rep a l'èpica un nom especial, Ἀλοσύδνη, que els antics glossaven com a Filla del Mar³. En la presentació sistemàtica dels déus de la mitologia que és la *Teogonia* d'Hesíode, Nereu, la figura més sovint identificada amb el Vell del Mar, apareix amb totes les seves filles, que reben llurs respectius noms en un llarg catàleg. En la mateixa *Iliada* trobem un catàleg de Nereïdes, coincident en part amb el d'Hesíode, quan aquestes s'uneixen en el plany a llur dissortada germana, Tetis, que es troba en el palau del seu vell pare⁴. Però en el mite, el Vell del Mar apareix generalment acompanyat per una sola filla. De

1. Una tasca realitzada ja en gran part per M. DETIENNE, *Les maîtres de vérité dans la Grèce archaïque*, París 1967 (capítol III), que negligeix, tanmateix, alguns aspectes del personatge com el seu paper en relats de colonització o la importància de la seva filla. En el present article, nosaltres ens limitarem a estudiar el segon d'aquests aspectes. Sobre llurs capacitats metamòrfiques, vegeu també P.M.C. FORBES IRVING, *Metamorphosis in Greek Myths*, Oxford 1990, pp. 171-194.
2. *Il.* I 538; I 556. El vers està en realitat format per dues fórmules (per a la primera, cf. *Od.* XXIV 92). La segona (θυγάτηρ ἄλιου γέροντος) reapareix en l'*Odissea* aplicada a Eidotea, filla de Proteu (IV 365; una variant a I 72, referida a Toossa, filla de Forcis).
3. Terme aplicat a Tetis, la Filla del Mar per excel·lència a la *Iliada*, a *Il.* XX 207; a una figura innominada en relació amb les foques de Proteu a *Od.* IV 404 (malgrat el paral·lelisme amb V 422, res no ens diu que es tracti d'Amfitrite; cf. Eustath., p. 1204,4, que la identifica amb una Nereïda); a les Nereïdes en general (ἄλοσύδνη) a A.R. *Arg.* IV 1599. Cal·límac (fr. 545 Pf.) parla d'una Nereïda anomenada Ὑδατοσύδνη. La paraula ἄλοσύδνη sembla contenir un derivat de ὕδωρ (cf. Chantraine, *s.v.*); la reinterpretació etimològica dels antics com a Filla del Mar (cf. *Schol. ad Od.* IV 404; Hesych. *s.v.* ὕδνα, ὕδνεϊν) és per aquest motiu encara més significativa.
4. *Il.* XVIII 36: ἡμένη ἐν βένθεσιν ἄλδς παρὰ πατρὶ γέροντι. Observi's que la menció del pare continua estant vinculada a una sola filla, Tetis. Quan les Nereïdes apareguin, ja no serà qüestió de la relació pare-filla, sinó de l'aplec (ἀμφιγέροντο, v. 37) de les germanes en un lament comú.

fet, el grup pare-filla portadors d'un tipus determinat de saviesa constitueix, com veurem, una única unitat mítica.

En l'*Odissea*, el Vell del Mar apareix sota el nom de Proteu⁵, habitant de l'illa de Faros en la costa egípcia, on Menelau es troba retingut per l'ira divina en el seu llarg retorn de Troia. Ignorant del motiu d'aquesta ἀπορία, incapaç de sortir-se'n per si sol, Menelau rep l'ajut espontani d'una dea marina, Eidotea («Sàvia deessa»), filla del vell Proteu, savi verídic com ella però molt menys disposat a ajudar-lo. Ella li explica com obtenir la informació que necessita del seu pare, que coneix les profunditats del mar (vv. 385 s.: ὅς τε θαλάσσης πάσης βένθεα οἶδε) i li revelarà no només què ha de fer per retrobar el camí de retorn, sinó també el que succeeix a Esparta en la seva absència i fins i tot el seu destí benaurat.

El nom de la filla de Proteu ens indica que participa de la saviesa del pare. Tot i que no és ella qui respondrà a les preguntes de Menelau, per a la mentalitat agonística dels grecs el fet que conegui la manera de superar les astúcies metamòrfiques del vell la qualifica com a posseïdora d'un saber de la mateixa natura que el d'aquest. I efectivament, en el catàleg hesiòdic de les Nereides en trobem una, anomenada Halimeda, «la Sàvia del Mar», (amb l'element -μηδ- que apareix també, per exemple, en el nom de Medea, una altra figura femenina dotada d'un coneixement molt especial). D'una altra, Nemertes, que té com a nom allò que a Homer i Hesíode és un epítet del Vell del Mar, «verídic, infal·lible», se'ns diu explícitament que té el mateix coneixement que el pare (v. 262: Νημερτής θ', ἢ πατρὸς ἔχει νόον ἀθανάτοιο). I precisament aquest mot, νόος, és el que apareix en el nom d'unes quantes Nereides del catàleg hesiòdic: Hipònoe, Autònoe, Polínoe i Prònoe.

Així, a través de paraules compostes amb les arrels ἰδ-, μηδ-, -νοη, la filla del Vell del Mar porta ja en el seu nom la marca d'una saviesa que comparteix amb el seu pare. En la filla, aquest saber és sempre benèfic i s'aplica espontàniament a salvar els homes del perill del mar. Hesíode ens ho diu explícitament⁶, i la mitologia va plena d'aquestes actuacions salvadores⁷. La saviesa del pare, més ambigua, es mou entre dos pols. En ocasions el trobem esquerp, reaci a lliurar el seu coneixement, que l'epítet ὀλοφάϊος, d'origen incert, sembla connotar com a saber maligne i marginal.

5. També rep aquesta denominació Forcís, que només és esmentat, però, en relació a la seva filla Toossa, mare de Polifem (I 72) i a l'acollidor port d'Ítaca on arriba Odisseu (XIII 96; XIII 345). Dos elements característics de la tipologia del Vell del Mar, com haurem de veure. Sobre Atlant com a Vell del Mar a l'*Odissea*, cf. *infra* n. 8.

6. *Tb.* 252-254; cf. v. 264: ἀμύμονα ἔργα ἰδυῖται, així com els noms de Saó, Eulimene, Címòdoce, Cimatòlege, Pontoporea o Eudia (aquest només en les fonts iconogràfiques). Sobre la denominació Leucòtees («Dees Blanques») que reben les Nereides com a divinitats benèfiques (cf. l'actuació de la mateixa Leucòtea salvant Odisseu naufrag, *Od.* V 333 ss.), vegi's *Et. Mag.* p. 561, I 45; Hesych. *s.v.* λευκοῦ).

7. A les actuacions de la filla de Proteu que comentem podem afegir, a tall d'exemple, l'actuació providencial de Tetis al capdavant de totes les Nereides en el perillós pas de la nau a través de les Roques Errants: A.R. *Arg.* IV 931 ss (cf. *infra* n. 16). També és característic el port del Vell del Mar a l'*Odissea*: per molt que bufin els vents a l'exterior, les naus que es trobin a dins no necessiten amarres (cf. n. 5).

Detinguem-nos en aquest mot, ric de ressonàncies dins l'*Odíssea*. Proteu és ὀλοφώϊα εἰδώς a IV 460; el terme s'aplica també a Circe, una altra representant d'un saber de tipus màgic; és significativa la comparació dels passatges IV 410 i X 289, on dues divinitats benèvols indiquen als herois la manera de contrarestar aquesta potència maligna, encarnada en una dona o un vell amb poders metamòrfics relacionats amb la màgia. Al mateix grup pertany l'epítet ὀλοόφρων, que a l'*Odíssea* qualifica Atlant, Mínos i Eetes⁸: tots tres figures de sabers marginals respecte a l'olímpic (el gegant rebel, el jutge infernal, el mag solar), tots tres pares de filles estretament relacionades amb aquests sabers (Calipso, Ariadna i Medea, respectivament).

En d'altres llocs, en canvi, la figura del Vell del Mar, útil i benèfica per als homes, no presenta diferències de caràcter amb les seves filles. És el cas d'Hesiòde, per exemple, que explica la representació tradicional de Nereu com un vell per les seves benvolença i justícia: αὐτὰρ καλέουσι γέροντα, / οὔνεκα νημερτῆς τε καὶ ἦπιος, οὐδὲ θεμιστῶν / λήθεται, ἀλλὰ δίκαια καὶ ἦπια δήνεα οἶδεν (*Tb.* 234-236), i diu de les Nereides que han heretat aquestes qualitats de llur pare (*Tb.* 262-264).

A l'*Odíssea*, aquest caràcter benèvol i just de pare i filla el recullen Alcínoos i Nausica. No es tracta aquí de divinitats marines pròpiament dites, però són molts els punts de contacte amb aquelles. Alcínoos és fill de Nausítoos, nom de Nereida en el catàleg d'Apol·lodor i també del fill d'Odísseu i Circe o d'Odísseu i Calipso, segons les fonts. Rei del poble mariner dels feacis, habitants d'una illa, Alcínoos té una saviesa de caràcter diví (VI 12: θεῶν ἄπο μῆδεα εἰδώς), que consisteix en la benvolença i la justícia. Així, el retrobem a les *Argonautiques* d'Apol·loni de Rodes acollint els Argonautes i actuant com a àrbitre entre Jàson i Eetes (IV 1009 ss.). A l'*Odíssea*, aquest saber pertany també a Arete, l'esposa d'Alcínoos, filla «dels seus mateixos pares» (VII 54 ss.: ἐκ δὲ τοκίων / τῶν αὐτῶν οἱ περ τέκον Ἀλκίνοον βασιλῆα; en realitat són cosins, però la vaguetat de l'expressió homèrica és significativa). I també el saber d'ella (com les δίκαια καὶ ἦπια δήνεα del Vell del Mar hesiòdic i les seves filles) consisteix en la justícia i la resolució de conflictes: οὐ μὲν γάρ τι νόου γε καὶ αὐτῇ δεύεται ἔσθλοῦ / οἴσιν τ' εὖ φρονέησι καὶ ἀνδράσι νεῖκεα λύει (VII 73 ss.). Pel que fa a Nausica, la seva acció és funcionalment anàloga a la d'Eidotea: havent-se trobat a la platja de la seva illa l'heroi que ha perdut el camí de retorn, ella li revelarà l'accés al seu pare, que pot posar remei a la seva ἀπορία. També ella, com Calipso, desitjaria que el nouvingut es quedés a l'illa, però només si ell mateix ho volgués (VI 244 ss.). Però el que aquí ens interessava de destacar era, més que l'acció benèfica de la filla, la justícia benèvola del pare, que pot fer d'ell

8. *Od.* XI 322 (Ariadna és κοῦρην Μίνωνος ὀλοόφρωνος), X 137 (Circe és αὐτοκασιγνήτη ὀλοόφρωνος Αἰήταο) i I 52 s. (Calipso és Ἀτλαντος θυγάτηρ ὀλοόφρωνος, ὅς τε θαλάσσης / πάσης βένθεα οἶδεν). Aquesta última fórmula és la mateixa que descriu la saviesa marina de Proteu; Atlant i Calipso, com Proteu-Eidotea i Forcis-Toossa, se'ns presenten doncs sota els trets del Vell del Mar i la seva filla, fins al punt que a Apol·lodor Calipso s'ha convertit en una Nereida (Apol·lod. 1.2.7).

no només un bon governant, sinó també un àrbitre en casos de conflicte. Però deixem de moment l'*Odissea* i seguim la sort del Vell del Mar i la seva filla. Un cas especialment interessant és el de l'*Helena* d'Eurípides, on tornem a trobar la filla de Proteu, esdevingut aquí simple rei mortal —i ja mort— d'Egipte, en la línia de desmitificació del mite començada per Heròdot (II 112 ss.) i que és particularment característica d'aquest període de l'obra euripídia. Al principi de l'obra, Helena ens presenta així la que serà la seva salvadora:

Εἰδῶ, τὸ μητρὸς ἀγλαΐσμι', ὄτ' ἦν βρέφος·
 ἐπεὶ δ' ἐς ἦβην ἦλθεν ὥραιαν γάμων,
 καλοῦσιν αὐτὴν θεονόην· τὰ θεῖα γὰρ
 τὰ τ' ὄντα καὶ μέλλοντα πάντ' ἠπίστατο,
 προγόνου λαβοῦσα Νηρέως τιμὰς πάρα (vv. 11-15).

La filla de Proteu és doncs anomenada primer Eidó, en record de la seva mare, la Nereida Psàmate; en efecte, la referència a la mare, situada entre el nom de la filla i la precisió del temps durant el qual va portar-lo (com deixa ben clar l'adversativa del vers següent), estableix una relació inequívoca entre el primer nom i la Nereida Psàmate, paral·lela a l'explicació del segon nom en els versos següents. En efecte, arribada a l'edat núbil, el seu nom canvia pel de Teònoe, que Helena glossa pel seu coneixement profètic. Aquest saber, perdut per Proteu el caràcter diví (i per Teònoe, circumstància que explica el joc onomàstic per tal d'evitar el nom homèric d'Eidotea, propi d'una divinitat), li ve ara del propi Nereu, pare de la seva mare. La manera d'expressar-lo, tanmateix, ha canviat en passar a la néta: més apropiats a una màntica de tipus dèlfic, els termes del vers 11 contrasten amb la definició homèrica d'aquest saber: «coneixedor de les profunditats del mar sencer».

La mateixa Teònoe s'encarregarà més endavant de definir millor el seu caràcter:

ἐγὼ πέφυκα τ' εὐσεβεῖν καὶ βούλομαι
 φιλῶ τ' ἑμαυτὴν, καὶ κλέος τοῦμοῦ πατρὸς
 οὐκ ἄν μαίναμι', οὐδὲ συγγόνῳ χάριν
 δοίην ἂν ἧς δυσκλεῆς φανήσομαι.
 ἔνεστι δ' ἱερὸν τῆς δίκης ἔμοι μέγα
 ἐν τῇ φύσει· καὶ τοῦτο Νηρέως πάρα
 ἔχουσα σφῆζειν, Μενέλεως, πειράσομαι (vv. 998-1004).

El que aquí Teònoe considera heretat de Nereu és una justícia intrínseca a la seva naturalesa. Aquesta justícia consisteix, com a l'*Odissea*, a salvar Menelau de l'ἀπορία en què es troba, però ara, a finals del s.V a.C., el seu fonament rau en tres criteris propis ja de la σωφροσύνη dèlfica: el coneixement de la pròpia naturalesa i la voluntat d'actuar d'acord amb ella (πέφυκα καὶ βούλομαι és una expressió forta, i φιλῶ ἑμαυτὴν no és lluny, en aquest context, del γνόθι σαυτὸν

de Delfos); el fet que aquesta naturalesa consisteixi en la pietat (εὐσεβείν), expressió alhora de relació i distància amb la divinitat, i la justícia (δίκη); i, per últim, el desig de preservar la pròpia bona reputació i, sobretot, no pol·luir (μυαίνειν) el κλέος del pare. Tres normes de conducta que retrobem en moltes de les sentències que la tradició atribueix a un o altre dels Set Savis⁹.

Pel que fa a Proteu, ja no ens trobem amb una divinitat marina dotada d'un saber misteriós i ambigu, sinó amb un home assenyat, un σόφρων. Quan Helena ens explica el motiu pel qual Hermes la va conduir a Egipte, ens presenta Proteu com l'home que el déu jutja el més savi¹⁰. L'expressió no podia deixar de recordar al públic atenès la història tradicional del trespeus (o la copa de Bàticles) ofert a l'home més savi, història que defineix el grup dels Set entorn de l'Apol·ló dèlfic; i menys en una època en què un nou membre estava essent recrutat per Delfos: Sòcrates, que la Pítia proclama el més savi, amb considerable sorpresa de l'interessat. El rei d'Egipte se'ns presenta, doncs, sota els trets d'un savi dèlfic¹¹.

La figura pare-filla és, en l'*Helena* d'Eurípides, doble: Nereu-Psàmate, Proteu-Teònoe. Però si de Nereu i Psàmate, figures tradicionals del Vell del Mar i la seva filla, Teònoe ha heretat el coneixement profètic i una justícia salvadora, en la seva persona i la del seu pare Proteu aquesta saviesa i aquesta justícia han adoptat la forma de la σωφροσύνη dèlfica.

La pertinença d'aquesta agrupació pare-filla com a unitat mítica corresponent a un tipus de saber determinat és encara més evident pel fet que el fill de Proteu, Teoclímenes, no participa aquí de la saviesa ni de la justícia de la seva germana. I el nom no està triat a l'atzar: ens remet a contextos de tipus infernal no sense relació amb les figures marines que estem considerant: Clímenes i Periclímenes són sobrenoms del mateix Hades, Clímene el nom d'una Nereida en el catàleg de la *Iliada*, i Periclímenes el d'un heroi de la infernal Pílos amb poders metamòrfics que utilitza en una lluita amb Hèracles del mateix tipus que les d'aquest amb Nereu o Tritó, o que la de Menelau i Proteu a l'*Odíssea*¹². Però en presència del mitema pare-filla, la figura del fill de Proteu queda exclosa de la saviesa i la justícia que els altres dos comparteixen.

En una història recollida pel recopilador Conó (s. I a.C. - I d.C.) retrobem alguns dels elements que hem vist a l'*Helena* euripídia. Aquí, l'assenyat Proteu

9. Vegi's, per exemple, algunes de les que Diògenes Laerci atribueix a Tales en I 35-37: «El més difícil és conèixer-se un mateix», «Els déus veuen fins i tot els nostres mals pensaments», «No t'enriqueixis injustament» o «Com tu tractis els teus pares, així et tractaran els teus fills».

10. E. *Hel.* 47: πάντων προκρίνας σωφρονέστατον βροτῶν.

11. També és significativa la seva condició de mort. Nombrosos punts de contacte poden establir-se entre la justícia del Vell del Mar i la del Jutge Infernal (dos personatges ὀλοόφρονες, com ja hem vist), però aquest és un tema que no abordarem en el present article.

12. Periclímenes = Hades: Hes. fr. 136; Hesych. s.v. Περικλύμενος. Clímene nom de Nereida: *Il.* XVIII 47. Combat d'Hèracles i Periclímenes: Hes. fr. 35; Apollod. I 9,8 i II 7,3; A.R. *Arg.* I 156 ss. i *schol. ad loc.* Hèracles i Nereu: Pherecyd. *FGH* 3 F 16A; Apollod. II 5,11.

fuig d'Egipte en companyia de Cadme per por (δεδιώς) de la tirania de Busiris. Arribats a Tràcia, Proteu retroba el seu hoste Clitos, un rei assenyat i just com ell (σώφρων και δίκαιος), i es casa amb la seva filla, Crisònoe. Esdevingut rei de la contrada veïna, Proteu té fills de caràcter ben diferent al seu, salvatges i transgressors de les lleis (οὐχ' ὁμοίους αὐτῷ, ἀλλ' ὠμούςς και παρανόμους). Hèracles, enemic dels dolents (μισοπόνητος ὢν), els mata i Proteu, en un doble acte de justícia, enterra els seus fills i purifica Hèracles del crim. El seny i la justícia de Proteu, la barbàrie dels seus fills mascles i la saviesa compartida del pare i la filla (Crisònoe la porta implícita en el seu nom, com hem vist) són elements que vénen a confirmar l'evolució de la saviesa del Vell del Mar i la seva filla que hem traçat.

Però aquest model mític pare-filla definit per un tipus de saber especial, un coneixement profètic relacionat amb la intel·ligència astuta que els grecs coneixen amb el nom de μῆτις¹³, desborda els límits de les divinitats marines i esdevé un esquema operant en d'altres nivells de la imatgeria mítica de la Grècia arcaica.

En el panteó olímpic, l'exemple més evident el forneix el mateix Zeus i la seva filla Atena, que hereta la saviesa del pare. Les diferències són, evidentment, molt importants. No trobem aquí els trets que caracteritzaven el saber del Vell del Mar i la seva filla com a marginal en relació precisament al saber olímpic que Zeus i Atena representen: l'illa solitària, les profunditats marines, la vellesa del pare o el cercle de metamorfosis que pretén evitar la divulgació del coneixement. Però tampoc no falten els punts de contacte, que indiquen que, malgrat el seu caràcter olímpic, aquesta μῆτις de Zeus i la seva filla no és tan radicalment diferent del misteriós saber marí de Proteu i Eidotea.

Així, el motiu perquè Zeus s'empassi Metis és l'advertència de Gea o Prometeu (segons les versions) que el fill de Zeus i aquesta potència d'astúcia i engany hauria superat el pare en μῆτις i hauria acabat per destronar-lo¹⁴. Doncs bé, Metis és una Oceànide i el mateix motiu apareix en el cas de Tetis, una Nereida¹⁵: també ella, segons l'oracle de Temis, engendrarà un fill més poderós que el pare; Zeus i Posidó, déus sobirans, no poden permetre-s'ho i el problema es resol ara casant-la amb un mortal, Peleu. En els dos casos la dea es resisteix a la seva sort amb el procediment característic de les divinitats marines, el cercle de metamorfosis, i en els dos casos en va. Però si de Zeus, havent assimilat Metis, sortirà una dea que perpetuarà l'esquema pare-filla de les divinitats marines sotmès ara a l'ordre olímpic, de Tetis i Peleu neixerà un fill mascle, Aquil·les, la qual cosa implica, com hem vist en el cas de Proteu, que, malgrat la seva

13. Sobre aquest concepte, essencial en el pensament dels grecs, vegeu M. DETIENNE - J.-P. VERNANT, *Les Ruses de l'Intelligence. La Mètis des Grecs*, París 1974, *passim* (especialment els capítols II i VIII sobre la μῆτις de les criatures marines).

14. Hes. *Tb.* 892 s.

15. Pd. *Isthm.* VIII 27 ss. Les nombroses afinitats entre Metis i Tetis van ser ja observades per A.B. COOK, *Zeus. A Study in Ancient Religion*, Cambridge 1914-1940, III, I, p.745.

excel·lència, no heretarà aquesta intel·ligència astuta. De fet, la lògica mateixa dels dos mites explica la diferència en les respectives descendències. Ens trobem en realitat amb dos mitemes diferents: el del pare dotat de μητις que té una filla que hereta el seu saber i el de la dea marina que, unida amb un déu sobirà, tindrà un fill que superarà el pare en poder (poder de βία, no de μητις, en aquest cas). En la història de Zeus i Metis, els dos mitemes apareixen combinats: el fet d'empassar-se Metis qualifica Zeus per a engendrar una filla amb la seva mateixa βουλή (*Tb.* 896) i alhora impedeix que Metis tingui el fill ὑπέροβιος que anunciava l'oracle (*Tb.* 898). En el mite de Tetis i Peleu la situació és la inversa: casada amb un simple mortal, Tetis pot tenir ara el seu poderós fill sense perill per a Zeus, però res no hi ha en Peleu que justifiqui el naixement d'una filla astuta.

Però no només en el naixement d'Atena és palesa la relació entre aquesta i la figura de la filla del Vell del Mar, sinó també en el caràcter i les accions de la pròpia dea. La seva intervenció benèfica en el món de la navegació la situa sovint al costat de les Nereides. Un exemple bastarà: en les *Argonàutiques* d'Apolloni de Rodes, és Tetis (i les seves germanes amb ella) qui ajudarà l'Argo a travessar les Roques Errants, però abans ha estat la mateixa Atena qui l'ha feta passar amb èxit per les perilloses Simplègades¹⁶. Cadascuna de les dues dees actua, en principi, segons el mode d'acció que li és propi: Atena prolongant l'habilitat tècnica del pilot, Tetis fent de guia de la nau, obrint el camí, el πόρος per on ha de passar el vaixell¹⁷, en companyia de les Nereides comparades amb els dofins que en moltes històries fan el mateix paper. Però Tetis també dirigeix amb les seves pròpies mans el timó de la nau, i l'acció d'Atena també inclou l'obertura del πόρος de les Simplègades que permetrà el pas de l'Argo. La confusió en els modes d'acció, així com la identitat funcional de les dues actuacions, indiquen una afinitat profunda entre les dues divinitats.

Aquesta afinitat és palesa també en una activitat compartida: el teixit. Aquesta és una de les imatges més riques i plurals (teixit polític, matrimonial, poètic, etc.¹⁸) en què s'encarna el concepte d'intel·ligència pràctica que anomenem μητις. Però no totes les formes de μητις femenina s'expressen a través del teixit. Afrodita i Medea no són, en principi, teixidores. Les Nereides, en canvi, com les Nàiades, com Circe o com Calipso, ens són presentades per fonts iconogràfiques i literàries teixint en el palau de llur pare¹⁹ —o, en el cas de Circe i

16. A.R., *Arg.* II 598 ss. (Simplègades); IV 931 ss. (Roques Errants). Cf. DETIENNE - VERNANT, *op. cit.*, pp. 161 i 207 ss.

17. Aquest mode d'acció explica també el paper cosmogònic de Tetis, mare de Poros i Tècmor, termes relacionats amb les rutes marines i l'orientació per les estrelles, en un fragment d'Alcman (Alcman 5 fr. 2 col. III DAVIES); cf. DETIENNE - VERNANT, *op. cit.*, pp. 136 ss.

18. Vegi's J. SVENBRO - J. SCHEID, *Le métier de Zeus*, París 1994, obra íntegrament consagrada a la imatge del teixit a Grècia i Roma, que no exhaurix, tanmateix (com els propis autors reconeixen), les múltiples implicacions del tema.

19. Vegi's, per exemple, l'epítet χρυσαλακάτοι («les de filosa d'or») de les Nereides a Pind. *Nem.* V 36, o la caixa (χηλός) plena de vestits que Tetis dona al seu fill (*Il.* XVI 221; com la que Arete dona a Odiseu a *Od.*

Calipso, en llurs illes respectives—, i Atena, com és ben sabut, és la divinitat protectora de les arts tèxtils. Altres figures mítiques practiquen aquesta activitat, però un mite referit per Parteni de Nicea²⁰ estableix un nexa específic entre Atena, el teixit i les divinitats marines. La protagonista, una dona coríntia anomenada Alcínoe (el nom, com hem vist, és ja d'entrada significatiu), és castigada per Atena per voler apropiarse indegudament de l'obra d'una teixidora que havia contractat; havent abandonat la seva casa i família per seguir un home de Samos del qual s'ha enamorat, recupera el seny en plena travessia i, desesperada, es llança al mar. Res no se'ns diu del seu destí posterior, però el seu nom i la comparació amb mites com els d'Ino, Glauc o els pirates que segresten Dionís ens permet d'imaginar-la convertida en una Leucòtea, una divinitat marina protectora de la navegació, per haver volgut superar Atena en astúcia en un afer relacionat amb l'activitat del teler.

Així doncs, la Metis/μῆτις que Zeus s'apropia al principi del seu regnat com a instrument necessari per tal de conservar-lo i posar així un terme a la successió de generacions divines en el poder ultrapassa els límits del propi Zeus i acaba exterioritzant-se en l'esquema mític pare-filla característic de la saviesa del Vell del Mar. Però, com dèiem al principi d'aquest article, el paradigma de la saviesa arcaica no és Zeus (el Zeus de Dodona, per exemple), sinó l'Apol·ló de Delfos. També esmentàvem llavors la connexió entre el mite de Zeus i Metis i el d'Apol·ló i les anteriors ocupants de la seu dèlfica en relació a l'assimilació d'una saviesa femenina i terrestre per part del déu. Però un cop instal·lat a Delfos, Apol·ló necessita un portaveu del seu saber, una dona, la Pítia. I de la mateixa manera que la μῆτις de Zeus es perllonga naturalment en la seva filla Atena, la primera Pítia es presenta, en una versió que podem considerar local de Delfos, com a filla del déu, conformant-se així a un esquema que ja ens és familiar. També ho és el nom d'aquesta filla, la primera Pítia: Femònoe, a qui s'atribueix la invenció de l'hexàmetre, el metre dels oracles dèlfics, i la màxima dèlfica per excel·lència, el γνῶθι σαυτόν²¹. L'esquema mític pare-filla i el nom d'aquesta són especialment significatius en la mesura en què constitueixen el vehicle d'expressió de la paraula profètica (φημ-) i la γνῶμη, que són els trets distintius d'aquest saber (-vón).

I no és aquest l'únic cas en què Apol·ló expressa aspectes de la seva saviesa relacionant-se amb figures femenines amb noms propis de divinitats marines: Arsínoe és, en algunes versions, el nom de la mare d'Asclepi, déu de la medici-

VIII 438); cf. Verg. *Georg.* IV 335 (cf. *ibid.* 391 s.). Circe, portadora d'una saviesa qualificada amb el terme ὀλοφώϊα, es troba teixint en el seu palau quan arriba Odisseu (*Od.* X 223), igual que Calipso quan Hermes ve a visitar-la (*Od.* V 62).

20. Parten. *Erot.* 27.

21. Plin. *N.H.* X 7; Paus. X 5,4; Strab. IX 3,5; Serv. a Virg. *En.* III 445. Climent d'Alexandria (*Stromat.* I, p. 366 P), li dóna el nom de Fanotea, que emfasitza el seu caràcter diví. Pensem en l'alternança Eido(tea)/Teònoe en el nom de la filla del Vell del Mar, així com en la denominació Leucòteas que reben les Nereides, de significat molt similar.

na; Psàmate (nom de Nereida, com hem vist) es diu la mare del dissortat Linos; i Hipó (també nom de Nereida) és, en una versió alternativa, el nom d'una de les tres Píties²². Aquestes connexions ens fan menys estranyes representacions figurades com aquelles en què un altar sobre el qual s'alça una palmera (elements clarament apol·linis) es dreça entre una de les Nereides que fugen aterrides de l'escena central i el seu vell pare cap al qual es dirigeix buscant refugi²³; o com la que presenta Nereu assistint com a espectador a la lluita entre Apol·ló i Hèracles pel trespeus²⁴. És cert que hi ha d'altres déus amb ell, però aquests són tots déus olímpics, i com a tals formen part de l'esquema iconogràfic tradicional.

Així, el Vell del Mar i la seva filla, divinitats primordials (Nereu és fill de Pontos i Gea), representants d'un antic i misteriós coneixement, teixeixen llaços d'unió amb la nova saviesa d'Apol·ló, jove déu de l'última generació. A aquest Apol·ló, que arriba a Delfos per mar des de la seva illa, que hi fa venir també uns mariners cretencs escortats per dofins (com l'Argo per les Nereides, cf. *supra*), el Vell del Mar i la seva filla li presten llur saber de μῆτις, relliscós i canviant, que vindrà a complementar la inamovibilitat de la paraula de θεῖμς que les potències terrestres que l'han precedit a Delfos li han llegat²⁵.

Res d'estrany, doncs, en el fet que trobem elements d'aquesta saviesa en la figura del savi dèlfic que els Set encarnen. Ens centrarem aquí en el cas de Cleòbul i Cleobulina. Ells són els únics del grup que recullen l'esquema pare-filla que hem anat resseguint des de Nereu-Tetis fins a Apol·ló-Femònoe. Però d'altres elements vénen a confirmar les afinitats entre aquesta parella i les formes de saber que hem vingut considerant.

22. Arsiño: Paus. II 26,6; Psàmate: Paus. I 43,7; Hipó: Clem. Alex. *Strom* I p. 399 P. A més de l'Oceànide Hipó (Hes. *Tb.* 351), unes quantes Nereides tenen noms amb aquest element (Hipònoe, Hipòtoe i Menipa en el catàleg hesiòdic). El cavall, animal molt relacionat amb el mar en la imatgeria grega, està també connectat amb un altre tipus de saviesa: la del Centaure Quiró. També ell té una filla dotada de saber profètic, i el seu nom és primer Ocíroo (nom aquàtic, portat també per una Oceànide i una Nimfa), després Hipó. Tampoc no és fortuïta l'agrupació de Quiró i una Nereida anomenada justament Pontomeda situats a banda i banda de Tetis que fuig de Peleu en una ceràmica àtica de c. 510 a.C. (*LIMC s.v.* Nereides n° 281). És aquest un tema que caldria desenvolupar, però que ultrapassa els límits d'aquest article.
23. L'escena central és, en un cas [*LIMC s.v.* Nereus n° 104 (c. 470-460 a.C.)], Tetis perseguida per Peleu, en un altre [*LIMC s.v.* Nereus n° 91 (c. 460 a.C.)] la mateixa Tetis perseguida per Zeus. En un altre testimoni, més antic [*LIMC s.v.* Nereides n° 283 (c. 520 a.C.)], Nereu no apareix, i són les Nereides soles les que fugen cap a l'altar amb la palmera, que sembla substituir la figura del pare.
24. *LIMC s.v.* Nereus, n° 127 (c. 550 a.C.).
25. El necessari equilibri entre μῆτις i θεῖμς seria precisament, segons P. GIANNINI [«Interpretazione della *Pítica 4* di Pindaro», *QUCC* 31, 1979, pp. 35-63; «Metis e Themis nella *Pítica 4* di Pindaro», *Annali dell'Università di Lecce, Facoltà di Lettere e Filosofia* 8-10, 1977-80, pp. 133-144], el motiu unificador de la complexa *Pítica IV* de Píndar. I és precisament en aquesta obra on totes les formes de saber que hem examinat s'entrellacen sota el signe de Delfos: la μῆτις de Medea, la πειθὺ d'Àfrodita, la saviesa marina de Tritó (que obre un camí a la nau en dificultats), la paraula profètica de l'abella dèlfica, el tro fatídic de Zeus, la paraula dels morts apareguts en somnis, els savis consells de Quiró, l'enigmàtica γυνῶνη d'Èdip o la mateixa poesia homèrica, tot contribueix a fer d'aquesta obra una veritable *summa* del saber arcaic.

Cleòbul i Cleobulina són de Lindos, a Rodes. Plutarc fins i tot fa de Cleòbul el governant d'aquesta ciutat²⁶. L'illa de Rodes és, en la imatgeria mítica, l'illa dels Telquins, antics éssers marins amb poders metamòrfics i portadors d'un saber màgic i en ocasions malèfic (ὄλοόφρων) que guarden gelosament²⁷. Éssers amfibis, llur aspecte físic i hàbits de conducta estan estretament emparentats en el pensament grec amb els de les foques, els súbdits de Proteu a l'*Odissea*²⁸. Metal·lurgs marins, són molt propers als Cabirs de Lemnos, fills d'Hefest i Cabiró, filla de Proteu i Anquínoe²⁹. Però Rodes és també l'illa d'Hèlios, aquella que ha quedat fora del repartiment de les τιμαί entre els déus olímpics. Pare de representants de sabers ambigus i marginals (ὄλοόφρονες) com són Eetes i Circe, Hèlios té a Rodes set fills innominats dels quals només se'ns diu que tenien els pensaments (νοήματα, el mateix terme que hem trobat en tants noms de Nereides) més savis entre els homes antics, una espècie de Set Savis predèlfics³⁰. El més gran d'aquests, continua Píndar, tingué tres fills, els herois epònims de les tres ciutats principals de Rodes: Càmiros, Iàlisos i Lindos, pàtria de Cleòbul. Illa dels Telquins i d'Hèlios, Rodes no està tanmateix completament separada del saber olímpic: és un enviat de l'oracle de Delfos, Tlepòlem, qui vindrà a colonitzar-la. Però sobretot, els rodís poden vantar-se —gràcies a les indicacions del mateix Hèlios— d'haver estat els primers mortals a retre culte a Atena acabada de sortir del cap de Zeus, la qual cosa els ha valgut una relació privilegiada tant amb el pare, que fa ploure or sobre l'illa, com amb la filla, que fa excel·lir els rodís en totes les tècniques³¹.

Aquesta illa, doncs, tan rica en les diverses formes de saber que hem anat resseguint al llarg del nostre article, és la pàtria de Cleòbul i Cleobulina. És cert que les escasses fonts de què disposem no estableixen contactes explícits entre ells i els Telquins, Hèlios, els Set Savis fills d'aquest, Tlepòlem o Zeus i Atena, però no pot ser una casualitat el fet que l'únic dels Set Savis que té una filla sàvia com ell sigui també l'únic que procedeix d'un territori estretament relacionat amb les diverses formes de saviesa que troben la seva expressió en aquest mateix esquema de pare-filla. Afortunadament, el que sí que diuen les fonts

26. Plut. *Moral.* 148d.

27. Sobre els Telquins, àmplia informació recollida per H. HERTER, *s.v.* Telchinen, *RE* (1934), coll. 197-224. Sobre llurs relacions amb les foques i els Cabirs, cf. DETIENNE - VERNANT, *op. cit.*, pp. 244 ss.

28. *Od.* IV 404: ἀμφὶ δὲ μιν φώκαι νέποδες καλῆς ἄλοσύδνης. Proteu rei de les foques, doncs, que pertanyen també a la Filla del Mar (Halosidne). En un altre mite (Hes. *Tb.* 1003 ss.; Paus. X 30,2), la Nereida Psàmate es transforma en foca (entre altres coses) i, fecundada per Èac sota aquesta forma, tindrà per fill Focos, colonitzador de la Fòcide. També en la colonització de Focea les foques tenen un paper important (Steph. Byz. *s.v.* Φώκαια). D'altra banda, el caràcter amfibi, l'aparença repulsiva i sobretot la terrible pudor d'aquest animal, que en fa un veritable monstre marí (*Od.* IV 446: κήτεος ὄδμην; IV 406: πικρὸν ἀποπνεύουσαι ἄλός πολυβενθέος ὄδμην; IV 442: φωκῶων ἀλιотρεφέων ὄλωτάτος ὄδμη), són trets que l'emparenten amb els ὄλοόφρονες Telquins.

29. Steph. Byz. *s.v.* Καβειρία; Strab. X 3,21.

30. Pínd. *Ol.* VII 69-76.

31. Pínd. *Ol.* VII 32-53.

sobre Cleòbul i Cleobulina apunta en la mateixa direcció i servirà així per confirmar allò que la dada geogràfica ja suggeria.

Comencem pels noms dels personatges. El pare de Cleòbul es diu Evàgor (D.L. I 89), nom de ressonàncies inequívocament polítiques («El que parla bé en públic») que portava ja una Nereida en el catàleg hesiòdic (*Tb.* 257; encara no en l'homèric, significativament). Pel que fa a la filla, com en el cas d'Eidó/Teònoe, Fanotea/Femònoe o Ocíroo/Hipó, Cleobulina no és el seu únic nom: ella es diu Eumetis, portadora doncs d'un saber astut similar al d'Atena o la Filla del Mar. I què dir del nom que pare i filla comparteixen? La importància explícita del κλέος com a nexa d'unió entre un pare i una filla ens fa pensar en el Proteu i la Teònoe de l'*Helena*: ja hem comentat el passatge en què Teònoe defineix la seva δίκη com la preservació del seu propi κλέος i el del seu pare³², i la figura de Proteu considerat el més savi dels homes per un déu ens recorda tant els Set Savis dèlfics —entre ells Cleòbul— com els Set Savis rodís esmentats per Píndar.

La comparació amb el rei d'Egipte i la seva filla té encara un altre element, el geogràfic. De Cleòbul ens diu Diògenes Laerci (I 89) que va participar de la saviesa d'Egipte, i el narrador del *Banquet dels Set Savis* de Plutarc (148d) reconeix que alguns dels enigmes de Cleobulina són coneguts fins i tot en aquell lloc. És cert que la idea grega d'Egipte com a font de coneixements (recordem els viatges de Tàles, Soló o Heròdot) es nodreix en gran part de contactes reals; però ja des de molt antic, abans de la fundació de la primera colònia grega en el Delta del Nil, Nàucratis, Egipte era en la geografia mítica dels grecs un reduït de saviesa, la del Vell del Mar i la seva filla.

Però tornem a Cleobulina. Diògenes Laerci (I 89) ens la presenta com a autora d'enigmes en hexàmetres, el metre inventat per Femònoe. I l'expressió enigmàtica és també característica de la paraula oracular dèlfica. També en el *Banquet dels Set Savis* (154a-b) Plutarc ens diu que passa el seu temps jugant i teixint, i que ella llança els seus enigmes com les altres noies teixeixen llurs diademes i rets per als cabells (ζώνια και κεκρυφάλους). Ja hem parlat abans de la importància del teixit com a vehicle d'expressió del saber de les Nereides o de la mateixa Atena. Aquí trobem explícitament connectada aquesta ocupació amb els enigmes hexamètrics de Cleobulina: les seves companyes teixeixen peces de roba, ella és una teixidora d'enigmes. Significativament, el terme κεκρυφάλος designa també la part interior d'una xarxa de caça³³. Per altra banda, la primera aparició de Cleobulina a l'obra ens la mostra desentortolligant amb les seves pròpies mans la desordenada cabellera d'Anacarsis (148c: τῆν

32. Podria fins i tot considerar-se la possibilitat d'una al·lusió al nom de Cleòbul-Cleobulina en els versos 998 s. En qualsevol cas, no sembla improbable que Eurípides hagi pensat, com a models dels seus Proteu i Teònoe, no només en el Proteu i l'Eidotea de l'*Odíssea*, sinó també en les figures no menys tradicionals de Cleòbul, rei de Líndos, i la seva filla Cleobulina, caracteritzats tots dos per llur δίκη i σωφροσύνη.

33. Xen. *Cyn.* VI 7. Tenim també testimoniat el terme κεκρυφαλοπλόκος (Poll. VII 179), que palesa l'estreta relació entre aquesta paraula i l'acció de teixir.

κόμην ταῖς χερσὶ διακρίνουσα). L'acció de pentinar està lligada, en la imaginació grega, al món dels teixits i dels lligams en general: tant pot tractar-se d'entreteixir (πλέκειν) els cabells formant trenes o de lligar-los amb diademes i rets (ζώνια καὶ κεκρυφάλους) com, en aquest cas, de deslligar (διακρίνειν) allò lligat, sigui això una cabellera, un enigma, un conflicte judicial, el cercle dels braços que empresonen una divinitat marina o l'ἀπορία d'un mariner que ha perdut el seu camí³⁴. En qualsevol cas, a través de les seves ocupacions, Cleobulina/Eumetis ens ofereix una imatge més precisa de la naturalesa del seu saber, relacionat amb les imatges del teixit, la xarxa i el lligam.

Però a Niloxè, que troba en els enigmes de Cleobulina la màxima expressió d'aquesta saviesa, Tales li respon que per a la noia és aquesta una activitat secundària, a la qual es dedica només per diversió, com un joc. En realitat, ens diu Tales, el seu mèrit principal per a la denominació de sàvia és la seva acció apaivagadora i civilitzadora. En primer lloc amb el mateix Anacarsis, a qui Cleobulina lleva l'aparença terrible i salvatge que amaga un caràcter civilitzat (148c: ποίει καλὸν τὸν ξένον, ὅπως ἡμερώτατος ὢν καὶ φοβερός ἢ τὴν ὄψιν ἡμῖν μηδ' ἄγχιος). La capacitat de crear o llevar el contrast entre l'interior i l'exterior, l'aparença i la realitat, és un dels elements més característics dels personatges de μῆτις. Pensem en Prometeu, és clar; pensem també, dins del grup dels Set Savis, en Bias i el seu engany a Aliates cobrint grans munts de sorra amb el poc blat que quedava als seus conciutadans assetjats i donant així la impressió d'una falsa abundància de queviures³⁵. Però el paral·lel més proper és l'engany d'Eidotea al seu propi pare cobrint Menelau i els seus companys de pells de foca que els atorgaven l'aspecte terrible i salvatge d'un monstre marí³⁶.

Però l'acció de Cleobulina va en el sentit contrari al dels exemples esmentats: no es tracta aquí d'un engany, sinó de posar al descobert l'interior civilitzat d'Anacarsis, és a dir, de civilitzar-ne l'exterior. Aquesta acció civilitzadora es fa encara més evident quan s'aplica al seu pare Cleòbul. És llavors quan Tales ens revela la naturalesa política i filantròpica de la saviesa de Cleobulina, que consisteix a fer el govern del seu pare més suau (πραότερον) per als ciutadans i més democràtic (δημοτικώτερον)³⁷. Els comparatius i l'al·lusió a la democràcia poden fer referència, per oposició, a la tirania d'un Periandre, per exemple. En qualsevol cas, l'actuació filantròpica de la filla que apaivaga i suavitza el caràcter del pare és, ja ho hem vist, un tret característic de la saviesa del grup mític pare-filla.

34. Com el mateix Menelau reconeix davant Eidotea: *Od.* IV 380: (σὺ μοι εἰπέ) ὅς τις μ' ἀθανάτων πεδάα καὶ ἔδησε κελεύθου.

35. *D.L.* I 83.

36. *Od.* IV 335 ss.

37. *Plut. Mor.* 148d: ἀλλὰ καὶ φρόνημα θαυμαστόν καὶ νοῦς ἔνεστι πολιτικός καὶ φιλόφρων ἦθος, καὶ τὸν πατέρα τοῖς πολίταις πραότερον ἄρχοντα παρέχει καὶ δημοτικώτερον.

En l'àmbit específicament polític, ja ens hem trobat amb Proteu com a rei just o amb Alcínoos com a àrbitre que soluciona conflictes. Aquesta conducta no és, en realitat, altra cosa que la projecció a l'àmbit de la política del mode d'acció que ja Hesíode considerava propi de Nereu i les Nereides: una ἠπιότης que es concretava, en l'àmbit marí, en la capacitat d'apaivagar els vents i les onades perilloses per als vaixells (*Tb.* 252-254: κύματα ... πνοιᾶς τε ζαθέων ἀνέμων ... ῥεῖα πρηῖναι). A través d'imatges com la de la nau de l'Estat aquest concepte ha entrat en el món de la política i el Vell del Mar ha pogut prendre els trets del rei just o l'àrbitre equànime. El model de l'àrbitre reconciliador, en particular, ha estat especialment important en la tipologia dels Set Savis, en figures com el polític Soló o el jutge Bías.

En la *Pítica IX*, en un context clarament dèlfic, després d'un mite protagonitzat per Apol·ló i que inclou una solemne declaració, en boca de Quiró, de la saviesa màntica del déu de Delfos, Píndar introdueix, com si de la d'un savi dèlfic es tractés, una sentència del Vell del Mar de caràcter polític i conciliador: «Aquell va dir que, quan actua bé, cal lloar fins i tot l'enemic amb tot el cor i amb tota justícia»³⁸. El Vell del Mar, com un vuitè savi dèlfic, expressa a través d'una γνώμη un esperit conciliador que retrobem en les màximes de Bías («si-gues agradós a tots els teus conciutadans» o «prefereixo jutjar dos enemics, perquè així d'un en faré un amic»³⁹) i del propi Cleòbul («cal fer el bé a l'amic, perquè ho sigui encara més, i també a l'enemic perquè esdevingui un amic»⁴⁰). Potser trobem aquí la culminació del procés que anunciàvem al principi d'aquest article, i que ens ha portat des de l'antiga figura mítica del Vell del Mar i la seva filla, representants d'un coneixement ambigu i misteriós, fins al savi integrat en el món dèlfic, aquell món que es vol clar i transparent, paradigma de mesura i reconciliació. L'ὀλοόφρων de l'*Odíssea* ha esdevingut, per a un Píndar o un Eurípides, un veritable σῶφρων.

38. Pind. *Pyth.* IX 93-96. L'expressió εἰ φίλος ἄστῶν, εἴ τις ἀντάεις que precedeix i glossa la màxima posa de manifest el seu caràcter polític.

39. D.L. I 85 i 87.

40. D.L. I 91. Aquestes màximes contrasten amb les que recullen l'ideal tradicional de fer el bé a l'amic i el mal a l'enemic, també presents en el *corpus* dels Set Savis (e.g. D.L. I 36).